

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

RELIGIOUS DOCTRINES VERSUS ECONOMICS IN THE ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES

DOKTRYNY RELIGIJNE A EKONOMIA W STAROŻYTNOŚCI I ŚREDNIOWIECZU

Włodzimierz Wójcicki

Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Wójcicki W. (2017), *Religious doctrines versus economics in the antiquity and the middle ages/ Doktryny religijne a ekonomia w starożytności i średniowieczu*. Economic and Regional Studies, Vol. 10, No. 4, pp. 16-28. <https://doi.org/10.29316/ers-seir.2017.31>

REVIEW ARTICLE

JEL code: B11

Submitted:
August 2017

Accepted:
December 2017

Tables: 0
Figures: 0
References: 17

ARTYKUŁ PRZEGLĄDOWY

Klasyfikacja JEL: B11

Zgłoszony:
Sierpień 2017

Zaakceptowany:
Grudzień 2017

Tabela: 0
Rysunki: 0
Literatura: 17

Summary

Subject and purpose of work: The work presents the participation of religious ideas in shaping ethical attitudes in business. Its purpose is to indicate the need to consolidate ethical principles in economics with the use of various possibilities of social persuasion.

Materials and methods: The research was based on literature studies, including religious, philosophical and historical literature. In particular, the method of induction was employed - from rules to conclusions. Attention was paid to the considerations of the method itself.

Results: The development of research on the method required the recognition of the role of reason - autonomous with respect to faith. Findings of St. Thomas Aquinas (distinction between act and possibility, forms and matter, recognition of the causal linkage between events, negation of the dual truth about the same event) and W. Ockham (entities are not to be multiplied without necessity) are still valid today.

Conclusions: Religious ideas support economic activity by propagating ethical norms of behaviour. This, in turn, evokes the view of J.M. Keynes about the important role of ideas as such. The significance of the Bible goes far beyond religious aspects.

Keywords: scholasticism, method, Thomas Aquinas, Ockham's razor, the Bible

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Praca przedstawia udział idei religijnych w kształtowaniu postaw etycznych w działalności gospodarczej. Jej celem jest wskazanie potrzeby umocnienia zasad etycznych w ekonomii z wykorzystaniem różnych możliwości perswazji społecznej.

Materiały i metody: Badania oparto o studia literaturowe, uwzględniające literaturę religijną, filozoficzną, historyczną. Posłużono się zwłaszcza metodą indukcji - od zasad do wniosków. Zwrócono uwagę na rozważania dotyczące samej metody jako takiej.

Wyniki: Rozwój badań nad metodą wymagał uznania autonomicznej, względem wiary, roli rozumu. Ustalenia św. Tomasza z Akwinu (rozdzielenie aktu i możliwości, formy o materii, uznanie przyczynowego powiązania zdarzeń, negacja dualnej prawdy o tym samym zdarzeniu) oraz W. Ockhama (nie należy mnożyć bytów ponad potrzeby) pozostają aktualne do dziś.

Wnioski: Idee religijne wspomagają działalność gospodarczą poprzez szerzenie etycznych norm postępowania. To zaś przywołuje pogląd J.M. Keynesa o doniosłej roli idei jako takich. Znaczenie Biblii wykracza daleko poza aspekty religijne.

Słowa kluczowe: scholastyka, metoda, Tomasz z Akwinu, brzytwa Ockhama, Biblia

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr hab. Włodzimierz Wójcicki, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Polska; tel. +48 83 344 99 05; e-mail: wl.wojcicki@gmail.com.

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2016: 92,91; Polish Ministry of Science and Higher Education 2016: 9 points/ AgEcon Search, AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2016: 92,91; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2016: 9 punktów. **Copyright:** © 2017 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Włodzimierz Wójcicki. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Religions in establishing the norms of co-existence

From the beginning of time, rulers were accompanied by shamans, soothsayers, priests - masters of secret knowledge, supporting the monarch's power, proclaiming its divine origin. The status of a monarch, apart from the dynastic attribute, was formed by hosts of warriors, efficient governance and warfare. The status of a priest had to match the status of a monarch to a considerable extent, otherwise "cooperation" could not be effective; neither party was willing to compromise their authority by approving of a low rank "partner". Thus priests "countered" the dynastic attribute through a caste system, the role of hosts of warriors was played by the system of values upheld by "supernatural powers" and efficient governance was demonstrated by keeping the faithful in check and erecting wonderful temples.

The crucial moment in shaping the value system was the creation of the monotheistic system, out of which Judaism, Christianity and Islam emerged in the European civilisation circle. Thus, we have the Old Testament, contained mainly in the Pentateuch (Torah), reflecting the historic transformation of Israel, until the destruction of the second Jerusalem temple in AD 70 (biblical times and locations are associated with Mesopotamia - let us recall the Tower of Babel from the Book of Genesis), then the oral Tradition created the Talmud. Christianity, the beginning of a new era and the New Testament overlap. In the Book of Genesis, revealed to Noah, as in the Code of Hammurabi, we find the law of talion "Whoever sheds human blood, by a human his own blood is to be shed; because God made human beings in his own image." In addition to the rule of the talion, there was a rule of mutilation which symbolically linked corporal punishment with a crime, for example, cutting a hand for hitting a father (Minałto 2015). It is not always that equal treatment is served to everyone, as the code states: "If he has knocked the subject's tooth out, he will pay one-third of the mina of silver." The Book of Exodus, in turn, does not take into account the social position: "Eye for an eye, tooth for a tooth, hand for hand, leg for leg". (Rafałowicz 2016) Similarly equal treatment can be seen in the Decalogue, recorded in this Book. The Decalogue, in the formula "you shall not" determines the duties towards God (three commandments) and towards other people and things (seven commandments). All in all, both in the Code and in the Torah, the provisions relate to individual matters, general rules are missing, there occurs lack of ordering, the severity of punishments is evident.

The Pentateuch, and the Decalogue within it, was created over a long period of time. It is an important part of the Bible, recognised as revealed and in this sense, it gives testimony to the Covenant between God and the people of Israel. The faith in the origin of the Bible from revelation, however, does not rule out Egyptian and Mesopotamian influences - after all, Egyptian bondage lasted from 16th to 13th

Religie w kształtowaniu norm współżycia

Władcom od zarania dziejów towarzyszyli szamani, wróżbici, kapłani - włodarze wiedzy tajemnej, wspomagający władzę monarcha, orzekający o jej boskim pochodzeniu. Status monarchy, poza atrybutem dynastycznym, kreowały hufce zbrojne oraz sprawne rządzenie i wojowanie. Status kapłanów musiał w pozycznym stopniu dorównywać statusowi monarchy, inaczej „współdziałanie” nie mogłoby być efektywne; którakolwiek ze stron nie chciałaby narażać swojego autorytetu aprobując niskiego rangą „partnera”. I tak atrybutowi dynastycznemu kapłani „przeciwstawiali” kastowość, rolę hufców zbrojnych pełnił system wartości wspierany „siłami nadprzyrodzonymi”, a sprawne rządzenie demonstrowali utrzymując w ryzach wiernych i tworząc wspaniałe świątynie.

Przełomowym momentem w kształtowaniu kompleksu wartości było powstanie systemu monoistycznego, z którego w europejskim kręgu cywilizacyjnym „wyrośli” judaizm, chrześcijaństwo i islam. Tak więc mamy Stary Testament głównie zawarty w Pięcioksiągu (Torze), a odzwierciedlający historyczne przemiany Izraela, do zburzenia drugiej świątyni jerozolimskiej w 70. roku (czasy i miejsca biblijne są związane z Mezopotamią – przypomnijmy Wieżę Babel z Księgi Rodzaju), potem zaś ustna Tradycja tworzyła Talmud. „Na zakładkę” mamy chrześcijaństwo z początkiem nowej ery i Nowy Testament. W Księdze Genesis (Księdze Rodzaju), objawionej Noemu, podobnie jak w kodeksie Hammurabiego, znajdujemy zasadę talionu „Jeśli kto przeleje krew ludzką, przez ludzi ma być przelana krew jego, bo człowiek został stworzony na obraz Boga.” Obok zasady talionu występowała reguła mutylacji, wiążąca karę cielesną symbolicznie z przestępstwem, np. ucięcie ręki za uderzenie ojca (Minałto 2015). Nie zawsze, nie wszystkich obejmuje równe traktowanie, w kodeksie zapisano: „Jeśli wybił ząb poddanego, zapłaci jedną trzecią miny srebra.” Pozycji społecznej nie uwzględnia zaś Księga Exodus „Oko za oko, ząb za ząb, ręka za rękę, noga za nogę.” (Rafałowicz 2016) Podobnie równe traktowanie widzimy w Dekalogu, zapisanym w teście Księdze. Dekalog w formule „nie będziesz” określa powinności wobec Boga (trzy przykazania) i wobec innych ludzi i rzeczy (siedem przykazań). W sumie jednak i w kodeksie i w Torze postanowienia dotyczą poszczególnych spraw, brak ogólnych reguł, występuje nieuporządkowanie, widoczna jest surowość kar.

Pięcioksiąg, w nim dekalog, powstawał w dłuższym okresie, jest ważną częścią Biblii, uznawaną za objawioną i w tym znaczeniu daje świadectwo przymierza pomiędzy Bogiem a ludem Izraela; wiara w pochodzenie Biblii z objawienia nie wyklucza jednak wpływów egipskich i mezopotamskich, wszak pomiędzy XVI a XIII wiekiem przed naszą erą trwała niewola egipska, a była też niewola babilońska. Jest ważne, że starożytne systemy prawne często były tożsame z kulturą religijną. Biblia w całości jest podstawą cywilizacji judeochrześcijańskiej. Religijny Żyd nadal uznaje Pięcioksiąg za podstawę prawa religij-

century BC, and there was a period of Babylonian captivity. It is important that ancient legal systems were often synonymous with religious culture. The Bible, as a whole, is the foundation of Judeo-Christian civilisation. The religious Jew continues to recognise the Pentateuch as the foundation of religious and civil law. "In Judaism, Torah laws are complemented by oral traditions and norms (the Mishnah), interpretations (midrash) and later comments (Talmud) and codifications that create a coherent legal system (halacha) important for religious and everyday life." (Minałto 2015)

In the aspect of the mutual permeation of culture and history, let us add that Muslims (who recognise characters from the Pentateuch) believe that the Archangel Gabriel revealed to Muhammad the verses of the Quran during the period from 610 AD to his death on 8th June 632 AD, and the religious law (sharia) also regulates civil matters (<https://pl.wikipedia.org/wiki/islam>).

We are more preoccupied with the New Testament, but let us assume that the Bible as a whole (not to omit the Decalogue in the Book of Exodus), is a collection of books written originally in three languages - Hebrew, Aramaic and Greek. This fact is itself a premise for the creation of various versions as a result of translations. In addition to this, individual local churches approved of various books comprising the Bible - Scriptures, and so the Roman Catholic Church "refined" its version at the Council of Trent in 1546 and the Orthodox Church in 1672, but this version was expanded significantly in 1950. Judaism and Islam do not recognise the New Testament as Scriptures, although Islam considers Jesus Christ a prophet. The Old Testament contains 39 books in the Hebrew canon, also recognised by Protestant denominations; apart from the Torah they contain books of prophets, songs, proverbs, lamentations, sermons, poems, historical and legendary books, chronicles, others (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblia>), 46 books in the Catholic canon and 49 books in the Orthodox canon (all from the Greek Bible). The New Testament contains 27 books, including 4. Gospels, Acts of the Apostles, letters - didactic books, Apocalypse; among more than 20 letters, let us mention the 13 letters by Paul of Tarsus - because of his views on, let us call it *the demographic base of Christianity*. "Paul exerted a great influence on the early Christian doctrine, being an advocate of extending the mission to the pagans, regardless of their origin and social status. For this reason, he was traditionally named the Apostle of Nations (Apostle of Pagans) (...) the conflict between Christians of Jewish descent and converted pagans intensified. The first thought that to become a Christian, firstly the principles and requirements of the Mosaic law must be adopted; others that it is not required. The second group included among others Paul of Tarsus. Although *formally* he was not a one of the 12 apostles, at the Council of Jerusalem in the middle of the first century his position prevailed and was confirmed by the apostles and elders, which obviously contributed the development of Christianity right from its beginning

no-cywilnego. „W judaizmie prawa Tory uzupełnione są przez tradycje i normy ustne (misznę), interpretacje (midrasz) oraz późniejsze komentarze (Talmud) i kodyfikacje tworzące spójny system prawny (halacha) ważny dla życia religijnego jak i codziennego." (Minałto 2015)

W aspekcie przenikania kultur i historycznym dodajmy: muzułmanie (którzy uznają postaci z Pięcioksięgi) wierzą, że Archanioł Gabriel objawił Mahometowi wersety Koranu w czasie od 610 roku do jego śmierci w dniu 8 czerwca 632 roku nowej ery, a prawo religijne (szariat) reguluje także sprawy cywilne (<https://pl.wikipedia.org/wiki/islam>).

Nas bardziej zajmuje Nowy Testament, przyjmijmy jednak, że Biblia w całości (aby nie pomijać Dekalogu w Księdze Wyjścia); jest zbiorem ksiąg spisanych na początku w trzech językach - hebrajskim, aramejskim i w greckim. Już to samo jest przesłanką powstania różnych wersji w wyniku tłumaczeń. Ponadto poszczególne kościoły lokalne aprobowały różne księgi w składzie Biblii - Pisma Świętego i tak Kościół rzymskokatolicki „dopracował” swoją wersję na Soborze Trydenckim w 1546 roku, Kościół prawosławny zaś w 1672 roku, ale tą wersję poszerzył znacząco w 1950 roku. Judaizm i islam nie uznają Nowego Testamentu za pisma święte, chociaż islam uważa Jezusa Chrystusa za proroka. Stary Testament zawiera 39. ksiąg w kanonie hebrajskim, uznawanym też przez wyznania protestanckie; poza Torą są tam księgi proroków, pieśni, przysłowia, lamentacje, kazania, poematy, księgi o charakterze historyczno-legendarnym, kroniki, inne (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblia>), 46. ksiąg w kanonie katolickim oraz 49. ksiąg w kanonie prawosławnym (wszystkie z Biblii greckiej). Nowy Testament zawiera 27. ksiąg, w tym 4. Ewangelie, Dzieje Apostolskie, listy - księgi dydaktyczne, Apokalipsę; wśród ponad 20. listów wspomnijmy 13. listów Pawła z Tarsu - z powodu jego poglądu na, nazwijmy to, *bazę demograficzną chrześcijaństwa*. „Paweł wywarł wielki wpływ na wczesnochrześcijańską doktrynę, będąc zwolennikiem rozszerzenia misji na pogan, niezależnie od ich pochodzenia i statusu społecznego. Z tego względu nazwany został przez tradycję Apostołem Narodów (Apostołem Pogan) (...) poważniej zarysował się konflikt między chrześcijanami pochodzenia żydowskiego a nawróconymi poganami. Pierwsi uważali, że aby zostać chrześcijaninem, najpierw należy przyjąć zasady i wymogi prawa mojżeszowego; drudzy, iż nie jest to wymagane. Do drugiej grupy zaliczał się m. in. Paweł z Tarsu. Chociaż *formalnie* nie należał do grona 12. apostołów, to na soborze jerozolimskim w połowie I wieku jego stanowisko przeważało i zostało potwierdzone przez apostołów oraz starszych, co w sposób oczywisty sprzyjało rozwojowi chrześcijaństwa od jego zarania (https://pl.wikipedia.org/wiki/Paweł_z_Tarsu).

Zwróćmy też uwagę na **trudne do przecenienia znaczenie Biblii**:

- „Biblia to jeden z głównych filarów kultury europejskiej,

(https://pl.wikipedia.org/wiki/Paweł_z_Tarsu).

Let us also pay attention to **the importance of the Bible which is difficult to overestimate:**

The Bible is one of the main pillars of European culture;

- the faithful consider it holy,
- it is a vehicle for moral ideas and principles, which shape the ideals of attitudes to life,
- many literary genres have their origins therein (hymn, parable, canticle, psalm, letter),
- biblical motifs, themes, characters and symbols have their permanent place in art,
- it is a source of phrasemes,
- it is a valuable historical source (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblia>).

The cited source states: "According to data from October 2016, the number of translations increased to: the whole Bible - 636 languages, New Testament - 1442 languages, another part (at least one book) - 1145 languages, which gives a total of 3223 languages in which the whole or part of the Bible is available." Summing the figures given is questionable, nevertheless the wide availability of the content is beyond discussion. The diversity of the content means that the Bible does not have to be "binge read" - subsequent readings can be started at any point, without a risk that we will skip the introduction to the subject, which will make it impossible to understand the fragment. This feature also allows for compiling the content in a number of ways - such kind of "ecumenism" in the Bible, which results from the fact that it has a casuistic, not a code-like character. "In law, casuistry is one of the methods of formulating principles and regulations, relying more on predicting specific cases than on determining and delineating universal principles" (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazuistyka>). Of course, this is not about prediction, but about focusing on real or hypothetical cases (Latin. *casus*, case) having general rules in the background, but not presenting them, which facilitates understanding *a given case*; in addition, the "background" as such conveys a general meaning and leaves some freedom of interpretation, for example by considering the circumstances of the case.

Religious versus economic aspects in the Holy Scriptures

The straightforwardness of the content should not deceive as the "superficial" view may be incorrect. Such example is the interpretation of **the rule (effect) by St. Matthew** (let us skip the authors discreetly). In Polish media quoting St. Matthew is invoked, probably in the formula of black humour, placed in the context of income diversity: *For whoever has will be given more, and they will have an abundance. Whoever does not have, even what they have will be taken from them.* The quote is taken out of a context that does not refer to diversification, efficiency or economic rationality. The description of the situation is contained in *the parable about the talents*, in the Gospel of Matthew. (*The Scriptures of Old and New Testaments translated from original languages*, 1990, p. 1152) For it will be

- jest uważana przez wierzących za świętą,
- jest nośnikiem idei i zasad moralnych, kształtującym wzory postaw życiowych,
- ma w niej swe początki wiele gatunków literackich (hymn, przypowieść, pieśń, psalm, list),
- biblijne wątki, tematy, postacie, symbole mają swe stałe miejsce w sztuce,
- jest źródłem związków frazeologicznych,
- jest cennym źródłem historycznym" (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblia>).

W podanym źródle zapisano: „Według danych z października 2016 roku liczba przekładów wzrosła do: całej Biblii – 636 języków, Nowego Testamentu – 1442 języków, innej części (co najmniej jednej księgi) - 1145 języków, co daje w sumie 3223 języki, w jakich dostępna jest całość lub część Biblii”. Wątpliwe jest wprawdzie sumowanie podanych liczb, tym niemniej szeroka dostępność treści jest poza dyskusją. Różnorodność treści sprawia, że Biblia nie musi być czytana „ciurkiem”, kolejne czytanie można rozpocząć w dowolnym miejscu, bez obawy, że pomijamy wprowadzenie do tematu, co uniemożliwi jego zrozumienie. Ta cecha sprawia też, że możliwa jest różna kompilacja treści, taka poniekąd „ekumeniczność” Biblii, która wynika z jej kazuistycznego, nie kodeksowego charakteru. „W prawie mianem kazuistyki określa się jedną z metod formułowania zasad i przepisów, polegającą w większym stopniu na przewidywaniu szczegółowych przypadków niż na wyznaczaniu i wytyczaniu uniwersalnych zasad” (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazuistyka>). Tu oczywiście nie chodzi o przewidywanie, a o skupienie uwagi na rzeczywistym lub hipotetycznym przypadku (łac. *casus*, przypadek) mając w tle zasady ogólne, ale ich nie prezentując, co ułatwia zrozumienie *sprawy*; poza tym „tło” jako takie ma wymowę ogólną i pozostawia pewną swobodę interpretacji, na przykład okoliczności przypadku.

Aspekty religijne versus aspekty ekonomiczne w Piśmie Świętym

Przystępność treści nie powinna jednak zwodzić, „powierzchnowy” ogląd może być nieprawidłowy. Takim przykładem jest interpretacja **reguły (efektu) św. Mateusza** (pomińmy dyskretnie autorów). W polskich mediach przywołuje się, zapewne w formule czarnego humoru, bo w kontekście zróżnicowania dochodowego, cytat ze św. Mateusza: *Albowiem wszelkiemu mającemu będzie dano, i obfitować będzie, a temu, który nie ma, i to, co się zda mieć, będzie wzięte od niego.* Cytat jest wyrwany z kontekstu nie traktującego o dywersyfikacji, o efektywności, czy racjonalności ekonomicznej. Opis sytuacji jest zawarty w *przypowieści o talentach*, w Ewangelii według św. Mateusza. (*Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, 1990, s. 1152)

like a man going on a journey, who called his servants and entrusted to them his property. To one he gave five talents, to another two, to another one, to each according to his ability. He who had received the five talents went at once and traded with them, and he made five talents more. So also, he who had the two talents made two talents more. But he who had received the one talent went and dug in the ground and hid his master's money. After his return the first two showed their results proudly; the master received them with appreciation, left them entirely at their disposal and ordered them to continue doing so. The third one said, "Master, I knew you to be a hard man, reaping where you did not sow, and gathering where you scattered no seed, so I was afraid, and I went and hid your talent in the ground. Here, you have what is yours." The master saw this deed as a bad one, the servant as a slothful one, as he ought to have given the money to the bankers, with profit for his master. The master ordered that the talent be taken from this servant and given to the one who had ten. 'For to everyone who has will more be given, and he will have an abundance. But from the one who has not, even what he has will be taken away. And cast the worthless servant into the outer darkness. In that place there will be weeping and gnashing of teeth.' This parable shows neither the glorification of diversification nor compassion for the poor who are sceptical about the enrichment of others. On the other hand, there is recognition for the activity that brings more wealth to others and, above all, proves faithfulness to the master and ... condemnation of the servant making critical remarks.

There are four gospels in the cited edition of the Holy Bible: Gospel of Matthew, Gospel of Mark, Gospel of Luke and Gospel of John. Similar to the parable of the talents is the parable about the minas in the Gospel of Luke. Three servants received ten, five, and one mina respectively; (a talent is 30.5 kg of silver, mina is 505 g of silver, shekel is 8.41 g of silver, according to Zapytaj.onet.pl/Category/002,019/2,14589533,ile_to_jest_szekla_talent_mina.html) from a man from a noble family, when he was leaving to a distant country to receive royal dignity and come back. When he returned, it turned out that the first two servants doubled the entrusted amounts, the third servant returned the received mina with a commentary similar to the one in the Parable of the Talents. The issue of money was resolved in the same way in both parables. Let us note, however, that in both parables, although the two efficient servants doubled the amounts entrusted to them, the money taken from the third servant went only to the first servant with the largest sum. In the Parable of Minas, two efficient servants, apart from money, **received also power** respectively over ten and five cities, *because they proved to be faithful in a minor task*. The master does not need to explain to his servants why he gave ten minas to the first servant, five to the second and one to the third one and why he assessed the third one so severely, as he has not appropriated or squandered the money entrusted to him; he "only" dared to challenge the order - after all, it was not an

Pewien człowiek udający się w podróż, przywołał swoje sługi i powierzył im swój majątek. Jednemu dał pięć talentów, drugiemu dwa, trzeciemu jeden, każdemu według jego zdolności. Pierwszy puścił pieniądze w obieg i zarobił drugie tyle, podobnie drugi, trzeci zaś ukrył w ziemi pieniądze swojego pana. Po powrocie pierwsi dwaj z dumą przedstawili swoje wyniki, pan przyjął je z uznaniem, zostawił w całości w ich dyspozycji i nakazał czynić tak dalej. Trzeci rzekł: „Panie, wiedziałem, żeś człowiek twardy: chcesz żąć tam, gdzie nie posiałeś i zbierać tam, gdzieś nie rozsypałeś. Bojąc się więc, poszedłem i ukryłem twój talent w ziemi. Oto masz swoją własność.” Ten postępek pan uznał za zły, sługę za gnuśnego, bo powinien był oddać pieniędzy bankierom, z zyskiem dla pana; nakazał zabrać słudze talent i oddać temu, który ma dziesięć. „Każdemu bowiem, kto ma, będzie dodane, tak że nadmiar mieć będzie. Temu zaś, kto nie ma, zabiorą i to, co ma. A sługę nieużytecznego wyrzucicie na zewnątrz - w ciemności! Tam będzie płacz i zgrzytanie zębów.” W tej przypowieści nie widać ani gloryfikowania dywersyfikacji, ani współczucia dla biednych, którzy sceptycznie traktują bogacenie się innych. Jest natomiast uznanie dla działalności, która przynosi zwiększenie cudzego bogactwa, a przede wszystkim dowodzi wierności swojemu panu i... potępienie sługi czyniącego uwagi krytyczne.

W powołanym wydaniu Pisma Świętego są cztery ewangelie: św. Mateusza, św. Marka, św. Łukasza i św. Jana. Podobną do przypowieści o talentach jest przypowieść o minach u św. Łukasza. Trzej słudzy otrzymali, odpowiednio, dziesięć, pięć i jedną minę; (talent to 30,5 kg srebra, mina to 505 g srebra, szekla to 8,41 g srebra, według Zapytaj.onet.pl/Category/002,019/2,14589533,ile_to_jest_szekla_talent_mina.html) od człowieka szlacheckiego rodu, gdy ten wyruszał do dalekiego kraju aby otrzymać godność królewską i wrócić. Kiedy wrócił, okazało się, że pierwsi dwaj podwoili powierzone kwoty, trzeci sługa zwrócił otrzymaną minę z komentarzem jak w przypowieści o talentach. Kwestia pieniężna została rozstrzygnięta tak samo w przypowieści o minach jak w przypowieści o talentach; zwróćmy jednak uwagę, że w obu przypowieściach chociaż dwaj sprawni słudzy podwoili powierzone im kwoty, to pieniądz zabrany trzeciemu słudze trafił w całości do pierwszego sługi dysponującego największą sumą. W przypowieści o minach dwaj sprawni słudzy, poza pieniędzmi, **otrzymali ponadto władzę** odpowiednio nad dziesięcioma i pięcioma miastami, *ponieważ w drobnej rzeczy okazali się wierni*. Wobec sług swoich pan nie musi się objaśniać dlaczego jednemu dał dziesięć, drugiemu pięć, a trzeciemu jedną miarę pieniędzy i dlaczego tak surowo ocenia trzeciego, który przecież nie przywłaszczył i nie roztrwonił powierzonych mu pieniędzy; „jedynie” ośmielił się kwestionować nakaz - nie była to przecież umowa przewidująca jakikolwiek podział uzyskanych korzyści - chodziło o pomnożenie nie swojego majątku, a majątku pana; było też o wiele sroższe napomnienie. „Powiadam wam: Każdemu kto ma, będzie dodane; a temu kto nie ma, zabiorą nawet to, co ma. Tych zaś przeciwników moich, którzy nie chcieli, żebym

agreement providing for any division of the obtained benefits - it was supposed to have multiplied not his own property, but the property of the master; there was also a much harsher rebuke. "I tell you that to everyone who has, more will be given, but as for the one who has nothing, even what they have will be taken away. Those of my opponents who did not want me to rule over them, bring me here and cut them in front of me. After these words, he moved ahead, heading for Jerusalem." (*Holy Bible ... 1990*, p. 1205). And yet the fact that the first two servants received more money does not mean that they were enfranchised on this money; they did not receive a measurable reward for it, *but they were able to enter in the joy of their master*. And then they obtained power over the cities. The juxtaposition of the two versions of the parable gives rise to some reflections: it is difficult to perceive the economic context in the sense of *homo oeconomicus* on the other hand, faithful service to the master is emphasised, excluding any thoughts of unfair treatment. It is not economics, it is the formation of the servant's absolute obedience to the master.

On Wikipedia, the effect of St. Matthew (https://pl.wikipedia.org/wiki/Efekt_św._Mateusza) is presented as *the general sociological principle of impoverishing the poor and enriching the rich*, the term itself was popularised by a sociologist Robert Merton. In our opinion **this metaphor is not correct**; however, we accept a point of view approving of the cohesion of sociological and economic theory

The beginning of another parable, one about the workers in the vineyard, is very telling: "For the kingdom of heaven is like a host ..."; there are no obstacles to the loyalty of the servant, which translates into the faithfulness of the worshipper. In addition to faithfulness, the number of servants (and worshippers) is also important. Here the host hired some workers for the vineyard, paying one denarius for a working day. He did so by hiring them at six o'clock, nine o'clock, eleven o'clock, and after the day was over, he ordered the administrator to pay them all a denarius each. Who started the first works, grumbled: "and you have made them equal to us who have borne the burden of the work and the heat of the day." To which the host replied to one of the dissatisfied: "I am not being unfair to you, friend. Didn't you agree to work for a denarius? Take your pay and go. I want to give the one who was hired last the same as I gave you. Don't I have the right to do what I want with my own money?" Bible1990, p. 1146). By the way, it is probably the origin of the saying (a Polish one which translates as follows): *And who would prohibit the rich to do that?* **This parable, either, does not fit in the rule of *homo oeconomicus***. But it is an allegorical incentive for new followers to join the masses of the faithful, because they will not be treated worse than those who have been in the community for a long time. Indeed, there even appears a notion that greater joy is brought by one convert than by ten righteous people. In the Gospels the idea that God is merciful (at the same time mysterious) dominates over the economic aspects of human attitudes.

panował nad nimi, przyprowadźcie tu i pościnajcie na moich oczach. Po tych słowach ruszył na przedzie, zdążając do Jerozolimy" (*Pismo Święte ... 1990*, s. 1205). To, że pierwsi dwaj słudzy otrzymali kolejne pieniądze, nie oznacza przecież, że zostali na tych pieniądzach uwłaszczeni; nie otrzymali wymiernej nagrody, za to *mogli wejść do radości swojego pana*. No i otrzymali władzę nad miastami. Zestawienie dwóch wersji przypowieści rodzi pewne refleksje: trudno w nich dostrzec kontekst ekonomiczny w rozumieniu *homo oeconomicus*, jest natomiast zaakcentowana wierna służba panu, nie dopuszczająca jakichkolwiek myśli o niesprawiedliwym traktowaniu. To nie ekonomia, to kształtowanie bezwzględnego posłuszeństwa sługi względem pana.

W Wikipedii efekt św. Mateusza (https://pl.wikipedia.org/wiki/Efekt_św._Mateusza) jest przedstawiony jako *ogólna zasada socjologiczna o ubożeniu osób biednych i bogaceniu się bogatych*, sam termin został spopularyzowany przez socjologa Roberta Merton. Naszym zdaniem **ta metafora nie jest poprawna**; przyjmujemy jednak punkt widzenia aprobujący spójność teorii socjologicznej i ekonomicznej

Znamienny jest początek innej przypowieści, o robotnikach w winnicy: „Albowiem królestwo niebieskie podobne jest do gospodarza...”; nie ma wszak przeszkód aby wierność sługi przekładała się na wierność wyznawcy. Oprócz wierności ważna jest także liczba sług (oraz wyznawców). Oto gospodarz najmował robotników do winnicy, płacąc denara za dzień pracy. Uczynił tak wynajmując ich o godzinie szóstej, dziewiątej, jedenastej, a po skończonym dniu nakazał zarządcy wszystkim wypłacić po denarze. Którzy zaś rozpoczęli prace pierwsi, szemrali: „Ci ostatni jedną godzinę pracowali, a zrównałeś ich z nami, którzyśmy znosili ciężar dnia i spiekoty.” Na co gospodarz odrzekł jednemu z niezadowolonych: „Przyjacielu, nie czynię ci krzywdy; czy nie o denara umówiłeś się ze mną? Weź, co twoje, i odejdz! Chcę też i temu ostatniemu dać tak samo jak tobie. Czy mi nie wolno uczynić ze swoim, co chcę?” (*Pismo Święte...1990*, s. 1146); nawiasem mówiąc to pewnie stąd wzięło się powiedzenie: *a kto bogatemu zabroni?* Także ta **przypowieść nie mieści się w regule *homo oeconomicus***. Za to alegorycznie stanowi zachętę dla nowych wyznawców, aby dołączyli do rzeszy wiernych, bo nie będą traktowani gorzej niż ci, którzy we wspólnocie są od dawna. Ba, nawet jest myśl, że większa jest radość z jednego nawróconego niż z dziesięciu sprawiedliwych. Idea, że Bóg jest liściowy (zarazem tajemniczy) góruje w ewangeliach nad aspektami ekonomicznymi ludzkich postaw.

The Holy Bible is ahead of many economic theses.

Economic and social aspects of human life can be found in the Old Testament:

- the division of labour according to the Book of Genesis: "Abel was a shepherd of the flock, and Cain cultivated the soil. (...) Jubal; it is from him that everyone who plays the zither and the flute comes from. (...) Tubal-cain: he was a blacksmith who made all the tools of bronze and iron. (Bible... 1990, p. 27) "Noah was a farmer and he was the first one to plant a vineyard. (...) Nimrod, who was the first mighty warrior on earth. He was also the most famous hunter on earth" (Bible... 1990, pp. 29, 31); while Noe was 600 years old during the deluge.
- Joseph, explaining to the pharaoh the dream of the seven thin and ugly cows that devoured seven fat and beautiful cows, and seven healthy and beautiful ears of grain, followed by seven dried, empty, wind-damaged ears of grain, declared that the dream would promise seven years of abundance followed by seven years of hunger. His advice was to appoint a wise and prudent administrator of Egypt, who will order the fifth part of the harvest each year to be collected and kept for years of failing crops (the Bible... 1990, p. 59); This brings to mind the aforementioned Kuan-Chung, "early keynesist", indicating how to achieve stable market conditions, contrary to cyclic changes, which is also attributed to Confucius. During the years of crop failure, Joseph, appointed the administrator, first exchanged crops for horses, sheep, oxen and donkeys, later sowing seed for land, and thus lands - excluding the priests' lands - became the property of the Pharaoh, for their use of the population had to pay Pharaoh a fifth part of the crop (the Bible... 1990, p. 65)
- The universally known Decalogue contains four commandments devoted to God: I am the Lord, your God, you will have no other gods before me..., ("next to me" compared to "before me" is a more categorical statement - it is worth noting), you shall not call the name of the Lord thy God for vain things..., remember the Sabbath day, to keep it holy..., the three commandments related to co-existence in a community: honour your father and your mother ..., thou shalt not kill ... you shall not commit adultery..., the three commandments with an *economical*: overtone: you shall not steal..., you shall not be against your neighbour lying as a witness ..., you shall not covet your neighbour's house..... slaves ... ox ... ass ... or anything that belongs to your neighbour (Bible... 1990, p. 86-87)
- in the Book of the Covenant, in the family law, it was established that a Hebrew slave after six years of service should be released without redemption, but if the master gave him a wife, he cannot take her with him; he may, however, voluntarily remain a slave forever, so as not to part with his wife and children. A daughter sold

Pismo Święte wyprzedza wiele tez ekonomicznych

Ekonomiczne i społeczne aspekty ludzkiego życia znajdujemy w Starym Testamencie:

- podział pracy według Księgi Rodzaju: „Abel był pasterzem trzód, a Kain uprawiał rolę. (...) Jubal; od niego to pochodzą wszyscy grający na cytrze i na flecie. (...) Tubal-Kain: był on kowalem, sporządzającym wszystkie narzędzia z brązu i żelaza.”(Pismo Święte...1990, s. 27) „Noe był rolnikiem i on to pierwszy zasadził winnicę. (...) Nimrod, który był pierwszym mocarzem na ziemi. Był on też najsławniejszym na ziemi myśliwym,”(Pismo Święte...1990, s. 29, 31); przy tym Noe w czas potopu miał 600 lat.
- Józef wyjaśniając faraonowi sen o siedmiu krowach chudych i brzydkich, które pożarły siedem krów tłustych i pięknych oraz o siedmiu kłosach zdrowych i pięknych, po których wyrosło siedem kłosów zeschniętych, pustych, zniszczonych wiatrem uznał, iż sen zapowiada siedem lat obfitości, po których nastąpi siedem lat głodu. Poradził więc ustanowić mądrego i roztropnego zarządcę Egiptu, który piątą część zbiorów w każdym roku obfitości, nakaze zgromadzić i zachować na lata nieurodzaju (Pismo Święte...1990, s. 59); to nam przywodzi na myśl wspomnianego wcześniej Kuan-Chunga, „wczesnego keynesistę”, wskazującego jak osiągnąć stabilną koniunkturę wbrew cykliczności, co także przypisuje się Konfucjuszowi. w latach nieurodzaju Józef, mianowany zarządcą, zboże najpierw wymieniał na konie, owce, woły oraz osły, później na grunty za ziarno do siewu, i tak grunty - z pominięciem gruntów kapłanów - stały się własnością faraona, za ich użytkowanie ludność musiała płacić faraonowi piątą część plonów (Pismo Święte... 1990, s. 65)
- znany powszechnie dekalog zawiera cztery przykazania poświęcone Bogu: Ja jestem Pan, twój Bóg..., nie będziesz miał cudzych bogów obok mnie..., („obok mnie” względem „przede mną” jest sformułowaniem bardziej kategoriycznym - warto zauważyć), nie będziesz wzywał imienia Pana, Boga twego do czczycz rzeczy..., pamiętaj o dniu szabatu, aby go poświęcić..., trzy przykazania dotyczące współzycia w społeczności: czcij ojca twego i matkę twoją..., nie będziesz zabijał..., nie będziesz cudzołożył..., trzy przykazania o wydzwiku *ekonomicznym*: nie będziesz kradł..., nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstwa jako świadek..., nie będziesz pożądał domu bliźniego twego... żony... niewolnika... niewolnicy... wołu... osła... ani żadnej rzeczy, która należy do bliźniego twego (Pismo Święte...1990, s. 86-87),
- w Księdze Przymierza, w prawie rodzinnym, ustalono, że Hebrajczyk - niewolnik po sześciu latach służby powinien być zwolniony bez wykupu, ale jeśli pan dał mu żonę, to nie może jej zabrać ze sobą; może jednak dobrowolnie pozostać niewolnikiem na zawsze, aby nie rozstawać się z żoną i dziećmi. Córka sprzedana w niewolę, która nie

- into slavery, who will not be liked by the master and will not be taken for a wife, can be bought, but not by a member of another nation, (Bible... 1990, p. 87 (in ancient Rome a Roman could only be a slave in his own country),
- in penal law, we meet the principle of talion, (just like in the Code of Hammurabi), for example when an ox has gored a man or a woman to death - it should be stoned, its meat cannot be eaten, but the owner was free from punishment; but if the ox has gored before, which was pointed out to the owner who did not restrain the beast, the owner should be also put to death (Bible... 1990, p. 88),
  - in moral law it is prohibited to oppress foreigners - through the memory of Egyptian bondage - as well as widows and orphans, and in addition the money lent to a *poor person from the people of Israel* cannot be charged with interest, and the cloak taken into deposit should be returned before sunset, so that a neighbour could cover himself with it at night (Bible ... 1990, p. 89),
  - in the Book of Leviticus, we see the categorisation of work: "If a brother because of poverty sells himself to you, you shall not impose slave's labour on him. You shall treat him like a hired labourer or a settler." Bible... 1990, p. 132),
  - In the Book of Numbers, we find the command of the census: "Make the calculation of the whole community of the Israelites according to families, from twenty years old and above, able to fight." (Bible ... 1990, p. 161).

The New Testament consisting mainly of the gospels and apostolic letters has only few references to economic and social matters. This *scarcity* is well supplemented by conciliar documents and papal encyclicals, but this is probably not part of the chapter titled protoeconomy, because the economy, society, man, ecology were placed in the orbit of Christian denominations only in times closer to the present, earlier their reflections cantered around theological issues.

In the entire Bible **logion - a short saying - is used to show "the whole in a passage"**. For example: "Time is fulfilled and the kingdom of God is close. Repent and believe in the Gospel" - there are 78 letters here, and with spaces 90 characters in the Greek language. Another, very well-known, text shown in the Gospel of Mark (12, 17), Gospel of Matthew (22, 21) and Gospel of Luke (20-24): "Give back to Caesar what belongs to Caesar, and to God, that which belongs to God" - contains with spaces, in Greek, 50 characters. Both texts are an extremely successful synthesis of the discussed relations, but they are significantly shorter than "twitters" (Ravasi 2017, pp. 10-11).

Economic and social issues are widely taken into account in Islam, being *younger than* Christianity. The Quran, which links religious law with civil law, as we have already mentioned, comes from the first half of the 7th century, more precisely, it was *revealed* to Muhammad during the period of 610-632. The rules

- spodoba się panu i ten nie pojmie ją za żonę, może być wykupiona, ale nie przez członka innego narodu, (Pismo Święte...1990, s. 87 (w starożytnym Rzymie podobnie rzymianin mógł być niewolnikiem tylko we własnym kraju),
- w prawie karnym, spotykamy zasadę talionu, (podobnie jak w Kodeksie Hammurabiego), np. gdy wół pobódnął mężczyznę albo kobietę na śmierć - powinien być ukamienowany, jego mięsa nie wolno spożyć, za to właściciel był wolny od kary; gdyby jednak wół bódnął i dawniej, na co zwracano uwagę właścicielowi, a ten go nie upilnował, to także właściciel powinien ponieść śmierć (Pismo Święte...1990, s. 88),
  - w prawie moralnym był zakaz uciskania cudzoziemców - przez pamięć o egipskiej niewoli oraz wdów i sierot ponadto pieniędzy pożyczonych *ubogiemu z ludu Izraela* nie wolno obciążyć odsetkami, a płaszcz wzięty w zastaw należy zwrócić przed zachodem słońca, aby bliźni mógł się nim okryć w nocy (Pismo Święte...1990, s. 89),
  - w Księdze Kapłańskiej widzimy kategoryzację pracy: „Jeżeli brat z powodu ubóstwa sprzeda się tobie, nie będziesz nakładał na niego pracy niewolniczej. Będziesz się z nim obchodził jak z najemnikiem albo jak z osadnikiem.” Pismo Święte...1990, s. 132),
  - W Księdze Liczb znajdujemy nakaz spisu ludności: „Dokonajcie obliczenia całej społeczności Izraelitów według rodów, od dwudziestu lat wzwyż, zdolnych do walki.” (Pismo Święte...1990, s. 161).

Nowy testament składający się głównie z ewangelii i listów apostoelskich ma tylko nieliczne odniesienia do spraw ekonomicznych i społecznych. Ten *niedostatek* jest dobrze uzupełniany przez dokumenty soborowe i encykliki papieskie, ale to już raczej nie należy do rozdziału o tytule protoekonomia, ponieważ gospodarka, społeczeństwo, człowiek, ekologia znalazły się w orbicie zainteresowań kościołów chrześcijańskich dopiero w czasach bliższych współczesności, dawniej ich rozważania skupiały się wokół kwestii teologicznych.

W całej Biblii wykorzystywany jest **logion - krótkie powiedzenie, ukazujące „całość we fragmencie"**. Na przykład: „Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” - tu jest 78 liter, a razem ze spacjami 90 znaków w języku greckim. Inny, bardzo znany tekst uwidoczniiony w ewangelii św. Marka (12, 17), św. Mateusza (22,21) i św. Łukasza (20 24), to: „Oddajcie więc cesarzowi to, co należy do cesarza, a Bogu to, co należy do Boga” - zawiera ze spacjami, w języku greckim, 50 znaków. Oba teksty są nad wyraz udaną syntezą omawianych relacji, przy czym są znacząco krótsze od „ćwierknięcia” (Ravasi 2017, s. 10-11).

Kwestie ekonomiczne i społeczne szeroko uwzględnia *młodszy* od chrześcijaństwa islam. Koran, łączący prawo religijne z prawem cywilnym, jak już wspomnieliśmy, pochodzi z pierwszej połowy VII wieku, dokładniej, został *objawiony* Mahometowi w latach 610-632. Zasady *szariatu* w polskiej literaturze ekonomicznej są prezentowane głównie od

of *sharia* are presented in Polish economic literature mainly from the side of *Islamic finances*; we intend to stick to this convention and we will return to the subject in the chapter about money.

Great religions and politics

History shows that cultures and peoples mixed, and religions tried to increase the number of their followers as much as possible. Judaism strengthened itself in the fortress of the Old Testament, Islam was promoting clear religious and civil rules of the Quran; both religions did not have clearly hierarchical structures, although they did not abstain from influencing state matters. Christianity, without cutting itself off from the Old Testament, sought to develop and disseminate the ideas of the New Testament. **“The intellectual life of this period was dominated by the scholasticism - a philosophy that justifies the truth of faith.”** <https://pl.wikipedia.org/wiki/schizma>. Of the three most important religions, Christianity was characterised by clear hierarchical structures, which, however, did not remain unified. There were three important schisms: the Great Eastern Schism in 1054 between Orthodox Christianity and Roman Catholicism, the Great Western Schism in 1378-1417, “when the title of the head of the Church was claimed by two or even three Popes, each recognised by several states” (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Sredniowiecze>) while in 1534, Anglicanism emerged. Later schisms were less stormy, but they reach to modern times. In the Middle Ages, conflicts with the participation of the Church took on a military character, had various foundations, such as the struggle for secular authority, the Crusades and the rivalry of popes and rulers for influence with religious orders. It is important to notice that the Middle Ages were politically restless; the swift course of history included also epidemics and significant migrations of people. On the other hand, the clergy often supported the royal power in individual countries, but aristocratic families too served the Church, and thus we are only a step away from the dispute over the appointment of bishops.

Scholasticism as a trend and as a stage in the development of science

So, we are returning to scholasticism, which is most fully represented by *Summa theologiae* (The Sum of Theology - Polish edition includes 33 volumes) by St. Thomas Aquinas (1225-1274), who was a disciple of St. Albert the Great (1200-1280), both philosophers, theologians, Dominicans, *doctors of the Church*, in addition to being university professors (Bochenek 2016, p. 46). Albert the Great had a great knowledge of botany and chemistry, hence *doctor universalis* or *doctor expertus* (https://pl.wikipedia.org/wiki/Albert_Wielki) Let us add that these dignities of the Doctor of the Church had a different meaning than the currently well-known doctorates, for example, Thomas Aquinas received the title *doctor angelicus* (Angelic Doctor) after death. Similarly,

strony *finansów islamskich*; tej konwencji zamierzamy się trzymać i do tematu powrócimy w rozdziale o pieniądzu.

Wielkie religie a polityka

Historia wskazuje, że mieszały się kultury i ludy a religie starały się jak najbardziej powiększyć liczbę swoich wyznawców. Judaizm umacniał się w twierdzy Starego Testamentu, islam krzewił jednoznaczne religijno-cywilne reguły koraniczne; obie religie nie miały wyraźnie zhierarchizowanych struktur, chociaż nie stroniły od wpływania na sprawy państwowe. Chrześcijaństwo, nie odcinając się od Starego Testamentu, starało się rozwijać i upowszechniać idee Nowego Testamentu. **„Życie intelektualne tego okresu było zdominowane przez scholastykę – filozofię uzasadniającą prawdy wiary.”** <https://pl.wikipedia.org/wiki/schizma>. Spośród trzech najważniejszych religii chrześcijaństwo cechowały wyraźne struktury hierarchiczne, które jednak nie utrzymały się w jedności. Wystąpiły trzy ważne schizmy: wielka wschodnia w 1054 r. między prawosławiem i rzymskim katolicyzmem, wielka zachodnia w latach 1378-1417, „kiedy to do tytułu głowy Kościoła rościło pretensje dwóch, a nawet trzech papieży, każdy uznawany przez kilka państw,” (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Sredniowiecze>) zaś w 1534 roku wyłonił się anglikanizm. Późniejsze schizmy były mniej burzliwe, ale sięgają czasów współczesnych. W średniowieczu konflikty z udziałem Kościoła przybierały charakter zbrojny, miały różne podłoże jak walka o władzę świecką, wyprawy krzyżowe czy rywalizacja papieży i władców o wpływy z zakonami. Istotne jest to, że czasy średniowiecza były politycznie niespokojne, w kalejdoskopie historii miały swój udział także epidemie i znaczące migracje ludności. Z drugiej strony duchowieństwo często wspierało władzę monarszą w poszczególnych krajach, ale i rody arystokratyczne występowały w służbie Kościoła, a stąd już tylko krok do sporu o mianowanie biskupów.

Scholastyka jako nurt i jako etap rozwoju nauki

Wracamy więc do scholastyki, którą najpełniej reprezentuje *Summa theologiae* (Suma teologiczna - polskie wydanie liczy 33 tomów) świętego Tomasza z Akwinu (1225-1274), który był uczniem świętego Alberta Wielkiego (1200-1280), obaj filozofowie, teolodzy, dominikanie, *doktorzy Kościoła*, przy tym profesorowie uniwersytetów (Bochenek 2016, s. 46). Albert Wielki miał dużą wiedzę z zakresu botaniki i chemii, stąd *doctor universalis* lub *doctor expertus* (https://pl.wikipedia.org/wiki/Albert_Wielki) Dodajmy, że wspomniane godności doktora Kościoła miały inną wymowę niż obecnie powszechnie znane doktoraty, na przykład Tomasz z Akwinu otrzymał tytuł *doctor angelicus* (doktor anielski) po śmierci. Podobnie też scholastyka nie była prosta droga

scholasticism was not a simple path to holiness: Thomas Aquinas was canonised in 1323, while Albert the Great in 1931. Thomas Aquinas (*Aquinas*) "was one of the most prominent thinkers in the history of Christianity (...) one of the doctors of the Church who, by teaching, passed on the fruits of his contemplation. Thomas' philosophical system can be characterised in the shortest way as a consistent adaptation of Aristotle's classic views to the content contained in the theological Christian doctrine. He introduced the concepts of act and potency, form and matter, proof, unity between revelation and reason (there is no double truth about the same thing) principle of causal linking of events into the Catholic theology; **he saw theology as a science proceeding from faith to knowledge, from principles to conclusions, without placing faith in the opposition to reason.** To what extent his thoughts earned respect may be proved by the fact that at the Council of Trent (1545-1563), considered to be the beginning of the Counter-Reformation, only two books were placed on the altar - the Bible and Summa Theologiae (https://pl.wikipedia.org/wiki/Tomasz_z_Akwinu).

After Thomas Aquinas, William Ockham a philosopher and theologian (1285-1347) marked his presence in scholasticism, formulating *the principle of economics*, more specifically the *principle of the economy of thinking*, according to which, when explaining phenomena, one should strive for simplicity, using as few assumptions and concepts as possible. It is by way of simplification that, in the seventeenth century, a German philosopher Johannes Clauberger, gave this principle the form of "One should not multiply beings beyond necessity", and another philosopher and theologian Libertus Fromondus, in the seventeenth century, coined the term **Ockham's razor**, useful in criticizing excessively complex, speculative medieval scholastic systems. Plato, Aristotle, Bonaventure, Duns Scotus wrote about this approach earlier, but it was W. Ockham who made it an essential element of his philosophy, verifying entities used in explaining phenomena through reason, experience, and the Bible (https://pl.wikipedia.org/wiki/Brzytwa_Ockhama). The list of prominent names associated with this principle is substantial, which reflects on the complicated process of shaping the metaphor, but it is only the metaphor that reaches a wide range of recipients; experts on the subject can name philosophers who advocate this principle, but with a wide reception one needs to wait for a "bull's eye hit", for something that can be compared to the *logion used in the Bible - a short saying, showing "the whole in a passage."* Ockham's razor is also seen in the context of the current discussion about the excessive use of mathematics and models in economics, and we consider it to be one of the economic metaphors (more about metaphors in part I of the monograph).

Thomas Aquinas accepted the meaning of reason in the assessment of economic phenomena. The scholasticism was dominated by normative considerations - how everything should be in order to be in conformance with the canons of the Holy Scriptures, hence the researchers were called

do świętości: Tomasz z Akwinu był kanonizowany w 1323 roku, a Albert Wielki w 1931 roku. Tomasz z Akwinu (*Akwinata*) „Był jednym z najwybitniejszych myślicieli w dziejach chrześcijaństwa (...) jeden z doktorów Kościoła, który nauczając przekazywał owoce swojej kontemplacji. System filozoficzny Tomasza można najkrócej scharakteryzować jako konsekwentne przystosowanie klasycznych poglądów Arystotelesa do treści zawartych w teologicznej doktrynie chrześcijańskiej.” Do katolickiej teologii wprowadził pojęcia aktu i możliwości, formy i materii, dowodu, jedności pomiędzy objawieniem i rozumem (nie ma podwójnej prawdy o tej samej rzeczy) zasadę przyczynowego powiązania zdarzeń; **teologię widział jako naukę kroczącą od wiary do poznania, od zasad do wniosków, nie stawiając wiary w opozycji do rozumu.** Na ile jego myśli zyskały poważanie, świadczyć może fakt, że na soborze trydenckim (1545-1563), uważanym za początek kontrreformacji, na ołtarzu umieszczono tylko dwie księgi – Biblię i Summę Teologii (https://pl.wikipedia.org/wiki/Tomasz_z_Akwinu).

Po Tomasz z Akwinu obecność w scholastyce zaznaczył filozof i teolog William Ockham (1285-1347) formułując *zasadę ekonomii*, mówiąc ściślej *zasadę ekonomii myślenia*, zgodnie z którą wyjaśniając zjawiska należy dążyć do prostoty, używając jak najmniejszej liczby założeń i pojęć. Właśnie poprzez uproszczenie, w XVII wieku filozof niemiecki Johannes Clauberger, ujął tę zasadę w formę „*nie należy mnożyć bytów ponad potrzebę*”, a inny filozof i teolog Libertus Fromondus w tymże XVII wieku nadał miano **brzytwy Ockhama**, przydatnej w krytyce nadmiernie rozbudowanych, spekulatywnych systemów średniowiecznej scholastyki. Wcześniej o takim podejściu pisali Platon, Arystoteles, Bonawentura, Jan Duns Szkot ale to właśnie W. Ockham uczynił ją istotnym elementem swojej filozofii, weryfikując byty wykorzystywane w wyjaśnianiu zjawisk poprzez rozum, doświadczenie, Biblię (https://pl.wikipedia.org/wiki/Brzytwa_Ockhama). Lista słów związanych z tą regułą jest pokaźna, co nasuwa refleksje o skomplikowanym procesie kształtowania metafory, ale to dopiero metafora trafia do szerokiego kręgu odbiorców; znawcy tematu potrafią wymienić filozofów hołdujących regule lecz z szerokim odbiorem trzeba poczekać na „*strzał w dziesiątkę*”, na coś co można przyrównać do wykorzystywanego w Biblii *logionu – krótkiego powiedzenia, ukazującego „całość we fragmencie.”* Brzytwę Ockhama widzimy też w kontekście obecnej dyskusji o nadmiernym zastosowaniu matematyki oraz modeli w ekonomii i uznajemy za jedną z metafor ekonomicznych (o metaforach szerzej w cz. I monografii).

Tomasz z Akwinu zaakceptował znaczenie rozumu w ocenie zjawisk gospodarczych. W scholastyce dominowały rozważania normatywne – jak powinno być, aby było w zgodzie z kanonami Pisma Świętego, stąd badaczy nazwano kanonistami. Uznawali równość wszystkich ludzi, uznanie dla każdego rodzaju pracy, własność prywatną, pomoc bliźnim i potępiali lichwę, co wynikało z poglądów, że praca jest powszechnym obowiązkiem, ale różne rodzaje

canonists. They recognised equality of all people, recognition for each type of work, private property, helping neighbours and condemned usury, which resulted from the views that work is a common duty, but different types of work require specific predispositions, which differentiates people, private property provides more efficient management, and as not everyone has equal access to it, the poor should receive support. In 1879 Thomism was recognised as *the official philosophy of the Catholic Church*. Man should proceed towards God, and work is the means to attain this goal. Work, having a price in the form of labour, is therefore not only a commodity but also a merit (Bochenek 2016, p. 47). In the twentieth century, Pope John Paul II in his encyclical *Laborem Exercens* (through work) also stated: **there is as much dignity in a man as there is work of his**.

Thomas Aquinas, as a philosopher and theologian, categorised as sinful buying below the value, selling above the value, using the circumstances by the seller that force the buyer to make the purchase through the realisation of additional benefits by the seller, using fraud, when the knowledge of defects and things being of worse grade than agreed in the contract is concealed. Yet a thing purchased, then stored, transported or improved, can be sold at a higher price and that does not contradict **the principle of justice**. Ethics is also an important element in the view of distinguishing the loan from the contributed share to a company: an artisan borrows money, or a merchant receives it at his own risk and responsibility, which is why giving it back he feels *settled*, the creditor should not expect anything more from him. However, when a creditor contributing money enters into a company with a merchant or artisan, he remains the owner of the money and bears the risk of the consequences of the joint venture - he may demand a part of the profit achieved (Bochenek 2016, p. 50). The first option bypasses the issue of remuneration for making money accessible, considering the loan as a sign of altruism, which is difficult to comprehend. The biblical command *love your neighbour as yourself*, does not fit the situation when we favour our neighbours more than ourselves - he will start the venture and gain profits, and the creditor will not be able to take advantage of an opportunity - if such should appear in the meantime - and also bears the risk that the borrower will not repay the loan, for example because of force majeure, not to mention tort. This does not sound convincing, at least in a business aspect, where benefits are immediately expected in earthly life.

In the film *The name of the Rose* it was pointed out that in the monastery not all participants of religious life had equal access to the whole library collection. In the previous political system (*"rightfully gone"*) major libraries had a department of *prohibited works*, whose resources could be used only by people with appropriate authorisations (for example when they wanted to learn articles published in "Kultura Paryska" edited by Jerzy Giedroyc); the story of the mentioned film may lead us to conclude that it was not a new idea. Thomas Aquinas lived at the turn of the 13th and 14th centuries, while *Quran* comes

pracy wymagają specyficznych predyspozycji i to może ludzi różnić, własność prywatna zapewnia efektywniejsze gospodarowanie, a że nie wszyscy mają równy do niej dostęp, to ubogich należy wspomagać. Tomizm uznano w 1879 roku za *oficjalną filozofię Kościoła Katolickiego*. Człowiek powinien dążyć do Boga, a środkiem urzeczywistnienia tego celu jest praca. Praca mając swoją cenę w postaci pracy, jest więc nie tylko towarem ale i zasługą (Bochenek 2016, s. 47). W XX wieku papież Jan Paweł II w encyklice *Laborem Exercens* (powołany do pracy) także stwierdził: **tylę godności człowieka, ile jego pracy**.

Tomasz z Akwinu jako filozof i teolog, kupowanie poniżej wartości, sprzedaż powyżej wartości, wykorzystywanie okoliczności zmuszających kupującego do kupna poprzez realizację dodatkowych korzyści przez sprzedającego, posługiwanie się oszustwem, kiedy jest ukrywana wiedza o wadach i gorszym gatunku rzeczy niż przyjmowany w kontrakcie - ujmował w kategorii grzechu. Przy tym rzecz kupiona, a następnie magazynowana, transportowana lub ulepszona, może być sprzedana drożej i nie przeczy to **zasadzie sprawiedliwości**. Etyka jest też ważnym elementem poglądu na rozróżnienie pożyczki od wniesionego udziału do spółki: pożyczający pieniądze rzemieślnik albo kupiec przyjmuje je na swoją odpowiedzialność i ryzyko, dlatego oddając je w całości czuje się *skwitowanym*, od niego wierzyciel nie powinien oczekiwać niczego więcej. Natomiast kiedy wierzyciel dając pieniądze pochodzi w spółkę z kupcem lub rzemieślnikiem, pozostaje właścicielem pieniędzy i bierze na siebie ryzyko następstw wspólnego przedsięwzięcia - może domagać się części osiągniętego zysku (Bochenek 2016, s. 50). Pierwsza opcja omija kwestię wynagrodzenia za udostępnienie pieniędzy, uznając pożyczkę za przejaw altruizmu, co trudno pojąć. Biblijny nakaz *kochaj bliźniego swego jak siebie samego*, nie przystaje do sytuacji, kiedy bliźniemu sprzyjamy bardziej niż sobie - on uruchomi przedsięwzięcie i osiągnie korzyści, wierzyciel zaś nie będzie mógł skorzystać z nadarżającej się okazji - gdyby taka w międzyczasie zaistniała - a ponadto ponosi ryzyko, że biorąc pożyczkę jej nie zwróci, chociażby z przyczyn losowych, o deliktowych nie wspominając. To nie brzmi przekonująco, przynajmniej w biznesowym aspekcie, gdzie korzyści są oczekiwane w życiu doczesnym, natychmiast.

W filmie *Imię Róży* wskazano, że w klasztorze nie wszyscy uczestnicy życia zakonnego mieli równy dostęp do całego zbioru bibliotecznego. W poprzednim ustroju (*"słusznie minionym"*) poważniejsze biblioteki miały dział *prohibitów*, z którego zasobów mogły korzystać tylko osoby posiadające stosowne upoważnienia (np. gdy chciały poznać artykuły publikowane w „Kulturze Paryskiej” wydawanej przez Jerzego Giedroycia); z fabuły wspomnianego filmu możemy wnosić, że nie był to pomysł nowy. Tomasz z Akwinu żył na przełomie XIII/XIV wieku, zaś *Koran* pochodzi z I połowy VII wieku i ma niektóre punkty styczności z chrześcijaństwem, na przykład uznając Jezusa za proroka, czy wspominając

from the first half of the 7th century and has certain common points with Christianity, for example, recognizing Jesus as a prophet, or mentioning Mary and Archangel Gabriel. The famous white mosque in the capital of the United Arab Emirates, Abu Dhabi, considered to be a pearl of architecture and mass-visited by tourists from around the world, was named after Mary, the mother of Jesus - the Italian portal Vatican Insider reported following the local media. The religious portal of the daily "La Stampa" pays attention to the important symbolic meaning of this gesture. (...) The apostolic Vicar for this region, Bishop Paul Hinder, "remembered that Mary is also worshipped in the Quran, and her character combines Muslims and Christians in a special way." (PAP, Onet, *The famous mosque in Abu Dhabi named after Mary, mother of Jesus.*) In the Quran, in turn, interest is banned, and a loan is treated - generally speaking - as a contribution to a common task, whose benefits and risks fall on both the lender and the borrower. We see some similarity between the second option of making money available presented by Thomas Aquinas and the rule contained in the Quran, although we would not like it to sound like a sort of *heresy*.

The principle of justice is also present in the background of economic considerations conducted by Duns Scotus (1265-1308), who was a Franciscan philosopher and theologian. According to his cost-based theory of pricing, merchant activity is characterised by enterprise, diligence and conscientiousness which are based on the freedom to set the price, containing the merchant's profit due to the effort and risk involved. "His philosophical system, called Scotism, is in opposition to Thomism" (Bochenek 2016, p. 51). Nevertheless, he became a Subtle Doctor and Marian Doctor of the Church, and his beatification took place in 1991.

In the ancient times and Middle Ages, religious ideas and priests who disseminated them were of great importance in determining the status of the ruler and the state. It is difficult to overestimate their importance in shaping the norms of social coexistence, including the process of consolidating ethical principles in economic activity. Fair exchange, condemnation of usury, diligence and bearing the risk, while respecting property rights - they all legitimise earning a profit. The participation of scholasticism in the initiation of inquiries about the essence of the research method and the autonomous positioning of reason in relation to faith cannot be ignored either.

Religious doctrines are not as far from the economy as one can judge from the numerous postulates regarding the separation of church and state, market and economy. Economic entities are people with their advantages and disadvantages, with their mentality resulting from culture, faith, customs and professed values. They are considerably different from the universal type of *homo oeconomicus*, appearing in economic models. They have the freedom of choice which, with limited rationality and deficiencies in self-control and succumbing to social preferences, causes people in similar conditions to make different decisions. Religious doctrines, going beyond the

o Maryi i Archaniele Gabrielu. Słynny biały meczet w stolicy Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Abu Zabi, uważany za perłę architektury i masowo odwiedzany przez turystów z całego świata, nazwano imieniem Maryi, matki Jezusa - podał włoski portal Vatican Insider za lokalnymi mediami. Portal religijny dziennika „La Stampa” zwraca uwagę na ważną symboliczną wymowę tego gestu. (...) Wikariusz apostolski dla tego regionu biskup Paul Hinder ” przypomniał, że Maryja czczona jest także w Koranie, a jej postać łączy w specjalny sposób muzułmanów i chrześcijan.” (PAP, Onet, *Słynny meczet w Abu Zabi nazwany imieniem Maryi, matki Jezusa.*) W Koranie zaś procent jest zakazany, a kredyt jest traktowany - ogólnie biorąc - jako wkład do wspólnego zadania, z którego korzyści oraz ryzyko przypadają zarówno kredytodawcy jak i kredytobiorcy. Widzimy pewne podobieństwo drugiej opcji udostępnienia pieniędzy przedstawionej przez Tomasa z Akwinu i reguły zawartej w Koranie, chociaż nie chcielibyśmy aby to zabrzmiało jako swojego rodzaju *herezja*.

Zasada sprawiedliwości jest także w tle rozważań ekonomicznych, jakie uczynił Jan Duns Scotus (1265-1308), filozof i teolog, franciszkanin. Według jego kosztowej teorii ceny działalność kupiecką cechuje przedsiębiorczość, pracowitość oraz pilność, oparte o swobodę ustalania ceny, mieszczącej zysk kupiecki należny z tytułu ponoszonego wysiłku oraz ryzyka. „Jego system filozoficzny zwany szkotyżmem pozostaje w opozycji do tomizmu” (Bochenek 2016, s. 51). Tym niemniej został Doktorem Subtelnym oraz Doktorem Maryjnym Kościoła, zaś beatyfikacja nastąpiła w 1991 roku.

W starożytności i w średniowieczu idee religijne i kapłani, którzy je krzewili, miały istotne znaczenie w określaniu statusu władcy i państwa. Trudno przecenić ich znaczenie w kształtowaniu norm współżycia społecznego, w tym w procesie utrwalania etycznych zasad w działalności gospodarczej. Sprawiedliwa wymiana, potępienie lichwy, pracowitość oraz udział w ponoszeniu ryzyka, przy poszanowaniu praw własności - legitymizują osiąganie zysku. Nie można też pominąć udziału scholastyków w zapoczątkowaniu dociekań o istocie metody badawczej i autonomicznym usytuowaniu rozumu względem wiary.

Doktryny religijne nie są tak odległe od ekonomii, jak można sądzić po licznych postulatach dotyczących oddzielenia kościoła od państwa, rynku i gospodarki. Podmiotami gospodarującymi są ludzie ze swoimi wadami i zaletami, ze swoją mentalnością wynikającą z kultury, wiary, obyczajowości i wyznawanych wartości. Są bardzo różni od uniwersalnego typu *homo oeconomicus*, występującego w modelach ekonomicznych. Posiadają wolność wyboru, która przy ograniczonej racjonalności i niedostatkach samokontroli oraz uleganiu preferencjom społecznym powoduje, że poszczególne osoby w podobnych warunkach podejmują różne decyzje. Doktryny religijne, wychodząc poza ramy teologiczne, mogą promować społeczne i indywidualne zachowania służące poprawie jakości życia.

theological framework, can promote social and individual behaviours that can improve the quality of life. It is no coincidence that renowned economists also dealt with ethics and morality, which can now be seen in the background of behavioural economics.

Nie przez przypadek wybitni ekonomiści zajmowali się także etyką i moralnością, które obecnie można dostrzec na dalszym planie ekonomii behawioralnej.

References/Literatura:

1. Bochenek M. (2016), *Historia rozwoju ekonomii. Od starożytności do szkoły klasycznej*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
2. Bremond J., Couet J.-F., Salort M.-M. (2005), *Kompendium wiedzy o ekonomii*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
3. Minałto M. (2015), *Starożytne systemy prawne – kodeks Hammurabiego, prawo mojżeszowe*, www.edulandia.pl/edukacja/1,12465,6495816,Starozytne_systemy_prawne_kodeks_Hammurabiego_prawo.html (data dostępu: 2017.02.07).
4. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, 1990, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań -Warszawa.
5. Rafałowicz P. (2013), *Kodeks Hammurabiego a Stary Testament*, https://Wolters_Kluwer (data dostępu: 2016.12.13).
6. Ravasi G. (2017), *Biblia we fragmentach. 200 bram do Starego i Nowego Testamentu*. Wydawnictwo Jedność Kielce.
7. https://pl.wikipedia.org/wiki/Albert_Wielki 2017.07.04 (data dostępu: 2017.07.04).
8. https://pl.wikipedia.org/wiki/Brzytwa_Ockhama (data dostępu: 2017.07.05).
9. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Schizma> (data dostępu: 2017.07.01).
10. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Średniowiecze> (data dostępu: 2017.06.19).
11. https://pl.wikipedia.org/wiki/Tomasz_z_Akwinu (data dostępu: 2017.07.05).
12. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblia> (data dostępu: 2017.02.08).
13. https://pl.wikipedia.org/wiki/Efekt_św._Mateusza (data dostępu: 2017.04.19).
14. <https://pl.wikipedia.org/wiki/islam> 2017.02.07 (data dostępu: 2017.02.07).
15. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazuistyka> 2017.02.08 (data dostępu: 2017.02.08).
16. https://pl.wikipedia.org/wiki/Paweł_z_Tarsu (data dostępu: 2017.02.08).
17. Zapytaj.onet.pl/Categories/002,019/2,14589533,ile_to_jest_szekla_talent_mina.html (data dostępu: 2017.04.15).